

Samy A. Ayoub. *Law, Empire and the Sultan: Ottoman Imperial Authority and Late Hanafi Jurisprudence*. New York: Oxford University Press, 2020. 194 sayfa.

Bayram Pehlivan

İstanbul Üniversitesi
bayram.pehlivan@istanbul.edu.tr
orcid: 0000-0002-6908-9571

Joseph Schacht ve Wael B. Hallaq gibi İslam toplumlarında hukuk-siyaset ilişkisi üzerine çalışan kimi araştırmacılar, modern öncesi dönemde şeriatın “hukukçuların hukuku” (normları bağımsız hukuk uzmanlarınca oluşturulan bir hukuk sistemi) olduğunu ve siyasi otoritenin hukuki normların oluşumu sürecine hiçbir şekilde dahil olmadığını ileri sürmektedir. Samy A. Ayoub’un XVI. ila XIX. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan müteahhir Hanefi hukuk geleneğine mensup ulemayı siyasi otoriteyle ilişkileri açısından inceleyen ve söz konusu iddiaya karşı çıkan *Law, Empire and the Sultan: Ottoman Imperial Authority and Late Hanafi Jurisprudence* başlıklı kitabı, erken modern Osmanlı İmparatorluğunda sultanın hukuk yapma sürecinin bir parçası haline geldiğini ve müteahhir Hanefi hukuk geleneğinin şerh, fetva ve risale edebiyatında bu yeni durumu açıkça benimsediğini iddia etmektedir.

Dört bölümden oluşan kitabın “İbn Nujaym: The Father of Late Hanafism?” başlıklı birinci bölümü, XVI. yüzyıl Osmanlı dönemi Mısır’ının önde gelen Hanefi hukukçusu İbn Nüceym’in (ö. 970/1563) müteahhir Hanefi hukuk geleneğine yaptığı katkıları inceler. Bu bölümde İbn Nüceym’i söz konusu geleneğin merkezî bir figürü olarak konumlandıran Ayoub, onun kendi dönemindeki örfü dikkate alarak ya da zamanın, mekanın veya şartların değişmesi argümanını kullanarak erken dönem Hanefi hukukçuların bazı görüşlerinden ayrıldığını ve bu akıl yürütme biçiminin müteahhir Hanefi hukuk geleneğini karakterize eden bir özellik olduğunu belirtir. Ayrıca Ayoub, İbn Nüceym’in eserlerinin, XVII.-XIX. yüzyıllarda telif edilecek olan Hanefi hukuk metinleri için bir referans olduğunu, bilhassa *el-Eşbâh ve’n-nezâir* adlı eserinin XIX. yüzyılda Osmanlı hukuk sisteminin modernleşmesi sürecinde önemli bir rol oynadığını ve Hanefi hukuk doktrininin ilk İslam Medeni Kanunu olan *Mecelle*’de kanunlaştırılması için meşrulaştırıcı

bir örnek olarak kullanıldığını ileri sürer. Öte yandan yine İbn Nüceym'in Osmanlı sultanlarının hukuki otoritesini tanıdığını, dahası sultanın hukuk yapma sürecinin meşru bir parçası haline geleceği bir hukuk düzeninin geliştirilmesi hususunda istekli olduğunu, bununla birlikte kendi döneminde Osmanlı bürokrasisinin içine düştüğü yolsuzluk ve adaletsizlikleri de çekinmeden eleştirdiğini onun eserlerinden seçtiği çeşitli hukuki problemler üzerinden göstermeye çalışır (ss. 54-63).

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yazılan muteber Hanefi hukuk eserlerinde siyasi otoritenin hukuki normların oluşumuna etkisini sorgulayan ikinci bölüm, modern döneme kadar İslam toplumlarında hukuki otoritenin epistemik olarak siyasi otoriteden bağımsız görüldüğü, bu bakımdan şer'î normların ulemanın salt kendi hukuki akıl yürütmeleriyle oluştuğu şeklindeki hakim anlatıya karşı çıkmaktadır. Ayoub bu bölümde Mısırlı Hanefi hukukçusu Hasan b. Ammâr Şürübülâî (ö. 1069/1659), imparatorluğun merkez topraklarında yaşayan ve "Damad Efendi" lakabıyla tanınan Şeyhîzâde Abdurrahman b. Muhammed (ö. 1078/1667), XVII. yüzyıl Dımaşk müftüsü Alaüddin Haskefi (ö. 1088/1677) ve XVIII. yüzyıl Dımaşk müftüsü Hâmid b. Ali İmâdî'nin (ö. 1171/1758) şerh, fetva ve risale türü eserlerindeki bazı hukuki problemleri inceler (ss. 72-93). İslam tarihi boyunca ilk defa XVII. ve XVIII. yüzyıllarda müteahhir Hanefi hukuk geleneğine mensup bu alimler ve onların çağdaşları tarafından sultanın emir ve fermanlarının birtakım hukuki problemlerin çözümünde nihai referans noktası olarak algılandığını tespit eden Ayoub, özellikle Kanuni Sultan Süleyman'ın –Şeyhülislam Ebusuud Efendi'nin *Ma'rûzât*'ında yer alan– emir ve fermanlarının XVII. yüzyıldan itibaren Hanefi mezhebinin şerh, fetva ve risale edebiyatına bağlayıcı birer hukuki norm olarak dahil edilmeye başlandığını ve bu paradigmatik değişimin bir sonucu olarak sultanın –öteden beri "siyaset-i şer'iyye" kavramıyla sınırları çizilmiş olan– yetki alanının bu dönemde tarihin hiçbir devrinde olmadığı kadar genişletildiğini iddia eder.

Müteahhir Hanefi hukuk geleneğinin XIX. yüzyıldaki nihai gelişimini ortaya koymayı amaçlayan üçüncü bölüm, söz konusu geleneğin son temsilcilerinden İbn Abidin'in (ö. 1252/1836) hukukçuluğunu merkeze alır. Bu bölümde Ayoub, İbn Abidin'in hukuki akıl yürütme süreçlerinde başta Ebu Hanife ile iki öğrencisi olmak üzere Hanefi ulema arasındaki otorite hiyerarşisine bağlı kaldığını ve hukuki problemlerin çözümünde tercih ehli müteahhir Hanefi hukukçular aksini tercih etmediği sürece *zâhiru'r-rivâye* (mezheb içi hukuki görüşler hiyerarşisinin başındaki görüşler) olarak tanımlanan görüşlerin esas alınmasını bir zorunluluk olarak gördüğünü tespit eder ve onun bazı meselelerde *zâhiru'r-rivâye* görüşlerden ayrılışını "zaruret," "örf," "zamanın değişmesi" ve "umûm-i belvâ" gibi mezheb içi hukuki araçları kullanarak nasıl meşrulaştırdığını gösterir. Son olarak

müteahhir Hanefi hukuk geleneğine mensup selefleri gibi İbn Abidin'in de eserlerinde Osmanlı sultanlarının emir ve fermanlarını birer hukuki norm kaynağı olarak gördüğünü saptayan Ayoub, onun söz konusu emir ve fermanlara referansta bulunarak bazı mezhep içi hukuki görüşleri revize ettiğini ileri sürer.

Kitabın dördüncü ve son bölümü ise *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*'ye ayrılmıştır. *Mecelle*'yi müteahhir Hanefi hukuk geleneğinin bir parçası olarak gören Ayoub, bu bölümde iki temel tez öne sürer. Bunlardan birincisi, klasik Hanefi hukuk doktrininin *Mecelle* çerçevesinde resmi bir kanun hâline getirilmesinin esas itibarıyla özel bir yazın türü olan kavâid-i fıkhiyye edebiyatı üzerinden meşrulaştırmış olduğudur. Ayoub'e göre İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'i bu açıdan *Mecelle* heyetine ilham vermiştir. Nitekim *Mecelle*'nin ilk yüz maddesi kavâid-i fıkhiyye başlığı altında derlendiği gibi, geri kalan maddeleri de onlar model alınarak oluşturulmuştur. Ayoub'un bu bölümdeki ikinci tezi ise *Mecelle*'nin modern öncesi İslami-hukuki akıl yürütme biçimden epistemik bir kopuşu değil, Hanefi hukuk düşüncesi içerisindeki değişim ve sürekliliği temsil ettiğidir. *Mecelle*'nin içeriği itibarıyla ağırlıklı olarak müteahhir Hanefi hukuk geleneğinin görüşlerinden oluştuğunu belirten Ayoub, kimi meselelerde "örf," "zaruret" ve "zamanın değişmesi" gibi argümanlar üzerinden erken dönem mezhep görüşlerinin değiştirildiğini, ancak bu yeni görüşlerin mezhep içi hukuki araçlar kullanılarak ve mezhep otoriteleri adına meşrulaştırıldığını ve mezhebin XIX. yüzyılda yaşanan modernleşme sürecindeki doktrinel gelişiminin bir parçası olarak formüle edildiğini söyler.

Law, Empire and the Sultan'ın literatüre yaptığı en önemli katkı, erken modern Osmanlı İmparatorluğunda XVI. yüzyıldan itibaren hukuki otorite ile siyasi otorite arasındaki ilişkide paradigmatik bir değişimin yaşandığını ve bu yüzyılda Ebusuud Efendi'nin *Ma'rûzât*'ıyla birlikte hukuk yapma sürecinin bir parçası haline gelen sultanın emir ve fermanlarının, takip eden yüzyıllarda müteahhir Hanefi hukuk geleneği tarafından şerh, fetva ve risale edebiyatına bağlayıcı birer hukuki norm olarak dahil edilmeye başladığını göstermesidir. Bu noktada İslam tarihinin önceki devirlerinde eşine rastlanmayan bu olgunun XVI. yüzyıl ve sonrası Osmanlı İmparatorluğunda neden ve nasıl ortaya çıkabildiği sorusu önemlidir. Fakat çalışma bu önemli soruya maalesef herhangi bir cevap sunmamaktadır.

Yukarıda da işaret edildiği gibi, literatürde *Mecelle*'nin modern öncesi İslami-hukuki akıl yürütme biçimden epistemik bir kopuşu temsil ettiği yönünde yaygın bir iddia bulunmaktadır. Nitekim Wael B. Hallaq ve Aharon Layish, Hanefi hukuk doktrininin *Mecelle*'de kanunlaştırmasının, şeriatı "hukukçuların hukuku" yani normları bağımsız hukuk uzmanlarınca

oluşturulan bir hukuk sistemi olmaktan çıkarıp merkezî devlet tarafından ilan edilen bir “kanun hukuku”na dönüştürdüğünü ileri sürer (s. 135). Rudolph Peters de *Mecelle*'nin hazırlanmasıyla birlikte ulemanın öteden beri sahip olduğu hukuki otoritesini artık siyasi otoriteye bırakmak durumunda kaldığını savunur. Zira ona göre, XIX. ve XX. yüzyıl İslam toplumlarında ulema şer'î normları belirleme gücünü artık giderek artan bir şekilde kaybetmiş ve merkezî devlet bu gücü kendi inhisarına almıştır (s. 135). “Episodik kopuş” argümanına katılmayan Ayoub'e göre ise mezkur anlatı modern öncesi dönemde İslam hukukunun “hukukçuların hukuku” olduğu ve dolayısıyla XIX. yüzyılda yaşanan modernleşme sürecinde Hanefi hukuk doktrininin *Mecelle*'de kanunlaştırılmasının geleneksel İslam hukuk paradigmasını ters yüz ettiği varsayımına dayanır. Fakat ona göre bu varsayım doğru değildir. Çünkü XVI-XIX. yüzyılları kapsayan erken modern Osmanlı İmparatorluğunda sultanlar zaten hukuk yapma sürecinin bir parçası haline gelmiş ve bu yeni durum müteahhir Hanefi hukuk geleneği tarafından da benimsenmiştir.¹

Ancak Ayoub'un erken modern dönem ile XIX. yüzyıl modernleşmesi arasında sultanın hukuk yapma sürecine katılımı açısından kurduğu bu birebir benzerlik ilişkisi kanaatimizce tartışmaya açıktır. Zira her şeyden önce erken modern dönemde devleti temsil eden sultanın iradesi hukukun kaynaklarından sadece birini oluştururken, XIX. yüzyıl modernleşme sürecinde, en azından *Mecelle* kapsamında kanunlaştırılan alanlar açısından, hukukun yegane kaynağı haline geldi. Ayrıca erken modern dönemde sultanın hukuki normların oluşumuna etkisi XIX. yüzyıla karşılaştırıldığında son derece sınırlıydı ve bunlar küçük bir risale hacmindeki *Ma'rûzat*'ta derlenmişti. Oysa modern dönemin eşliğinde bir İslam Medeni Kanunu olarak hazırlanıp sultanın onayından geçtikten sonra yürürlüğe girmiş olan *Mecelle*, İslam hukukunun eşya, borçlar ve kısmen yargılama hukuku bölümlerini 1851 madde ve 16 kitap altında kanunlaştırdı. Siyasi otoritenin hukuka etkisinin boyutu açısından erken modern dönem ile XIX. yüzyıl arasındaki bu önemli farklılığı göz ardı eden Ayoub, bu yeni durumun İslam hukukunun gelişim seyrine etki eden sonuçları hakkında tabiatıyla bir değerlendirme yapmamaktadır.

Ayoub, *Mecelle*'nin içeriği itibarıyla Hanefi hukuk doktrini çerçevesinde üretilmiş bir metin olduğuna ilişkin argümanı açısından haklıdır. Ancak bu noktada oldukça formalist bir yaklaşım geliştirmiştir. Zira *Mecelle*'nin, söz gelimi Kudûrî'nin (ö. 428/1037) *el-Muhtasar*'ı gibi mezhebin kurucu görüşlerinden oluşmuş bir “fıkıh kitabı” olmadığını, aksine meşruiyet

¹ Ayoub, çalışmasının ikinci ve üçüncü bölümlerinde (ss. 72-93, 118-27) bu tespiti yeterli sayıda örnekle destekler.

ve bağlayıcılığını doğrudan sultanın iradesinden alan bir “kanun metni” olduğunu bütünüyle göz ardı etmemişse de, yeterince önemsememiş ve kendi argümanını büyük ölçüde *Meccelle*'nin içerdiği normların Hanefi hukuk geleneğinin öğretileriyle uyumuna dayandırmıştır.

“If Abū Ḥanīfa were here: Authority, continuity and revision in late Hanafi jurisprudence” başlıklı üçüncü bölümde Hanefi mezhebinin kurucu görüşlerinden bir kısmının müteahhir Hanefi hukuk geleneği tarafından revize edildiğini ileri süren Ayoub, bu iddiasını desteklemek için mezhebin *zâhiru'r-rivâye* görüşü olan “gasp edilen malın menfaatlerinin tazmin edilmezliği” prensibinin müteahhir Hanefilerce revize edildiğini ve dönemin önde gelen iki hukuk otoritesi Haskefi ile İbn Abidin'in bu yeni görüşten hareketle gasıbın kaybolan ya da hasara uğrayan malın menfaatini malike tazmin etmekle yükümlü olduğunu iddia ettiklerini söyler (s. 117). Ancak bu tespit doğru değildir. Zira Ayoub'un kendisinin de bu bağlamda atıfta bulunduğu *Tenvîru'l-ebşâr ile Reddü'l-muhtâr*'ın ilgili kısımlarında Haskefi ile İbn Abidin'in sözü edilen görüşü benimsediklerini gösteren herhangi bir ifade bulunmaz.² Aksine onlar yetim malı, vakıf malı ve kira geliri elde etmek üzere hazırlanmış olan mülk (*mu'add li'l-istiğlâl*) dışında gasp edilen malların menfaatlerinin tazmin edilmeyeceğini açıkça dile getirmektedirler.

Müteahhir Hanefi hukuk geleneğinin “menfaatlerin tazmin edilmezliği” prensibini revize ettiğini düşünen Ayoub, *Mecelle*'nin de bu yeni görüşü kanunlaştırdığını öne sürer (s. 146). Ancak bu tespit de doğru değildir. Çünkü Aydın'ın da açıkça ifade ettiği gibi “Mecelle cesaretli bir adım atarak menfaati her hâlükârda mal sayma cihetine gidememiş” ve bu düzenleme ancak onun yürürlüğe girmesinden yarım asır sonra yapılabilmektedir.³ Yine, son dönem Osmanlı hukukçularından Seyyid Nesib Efendi (ö. 1930) de *Mecelle*'nin ilgili maddesinin gasp edilen malın menfaatlerinin her durumda tazminini ön görecektir şekilde tadil edileceği ümidini paylaşır ve asrın ihtiyaçları açısından bunun daha uygun olduğunu belirtir.⁴

² Haskefi ve İbn Abidin'in konuya ilişkin yaklaşımları için bkz. İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer Hüseyinî Dımaşkî, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, haz. Adil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavaz (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 9: 299 vd.

³ M. Akif Aydın, “İslâm Hukukunda Gasp,” *İslâm Tetkikleri Dergisi* 9 (1995): 184.

⁴ Abdullah Kahraman ve Nizamettin Karataş, “İbn Hümmam'ın Mezhebine Muhalif Bir Görüşü: Menfaatlerin Tazmini Meselesi,” *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 2 (2017): 69.

Esasen, müteahhir Hanefi hukuk geleneği,⁵ mezhebin “menfaatlerin tazmin edilmezliği” prensibinde kısmi bir revizyon yapmış ve yukarıda da işaret edildiği gibi, yetim malını, vakıf malını ve kira geliri elde etmek üzere hazırlanmış olan mülkleri bu prensipten istisna etmiştir. Ayoub’un mezhebin erken dönem görüşlerinin müteahhir Hanefi uleması tarafından değiştirildiğini iddia ettiği bir bağlamda menfaatlerin tazmini meselesinde söz konusu revizyonun ilk olarak hangi dönemde gerçekleştiğine ve ne tür bir sosyal, iktisadi ve idari şartların ürünü olduğuna ilişkin bir inceleme sunması İslam hukuku araştırmacıları için faydalı olabilirdi.⁶

Ayoub, kitabın dördüncü bölümünde yer alan “The process of legal continuity and change in the *Mecelle*” başlığı altında menfaatlerin tazmini meselesini bir örnek olay olarak yeniden ele alır ve ilginç bir biçimde *Mecelle*’nin müteahhir Hanefi hukuk geleneğini takip ederek vakıf malı, yetim malı ve gelir getiren mülk dışında gasp edilen malın menfaatlerinin tazmin edilmezliği prensibini kabul ettiğini söyler. Bu doğru bir tespittir, ancak bu tespit hemen yukarıda aktardığımız kendi anlatısıyla çelişmektedir. Zira Ayoub, yukarıdaki anlatısında müteahhir Hanefi ulemanın “gasp edilen malın menfaatlerinin tazmin edilmezliği” prensibini esastan değiştirdiğini iddia ederken, bu bağlamda aynı ulemanın söz konusu prensibe

5 Müteahhir Hanefi hukuk geleneğinin önde gelen otoritelerinden İbnü’l-Hümmam (ö. 861/1457) mezhebin söz konusu prensibinin aksine gaspın toplumda yaygınlaşması halinde gasp edilen her türlü malın menfaatlerinin tazmin edilmesi gerektiğini ileri sürmüştü [bkz. İbnü Emiru Hac, Ebu Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Muhammed Halebî, *et-Takrîr ve’t-tahbîr* (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, 1983), 3: 204; 2: 130], ancak bu görüş, bildiğimiz kadarıyla öğrencisi İbn Emiru Hac dışında (bkz. a.g.e., 2: 130) sonraki Hanefiler nezdinde kabul görmemiştir. Ayoub’un çalışması İbnü’l-Hümmam’ın bu görüşüne temas etmez. Seyyid Nesib Efendi’nin mezkur meseleyi konu edinen ve *Cerîde-i Adliye Mecmuası*’nda yayımlanmış olan üç makalesi ve bunların kısa bir değerlendirmesi için bkz. Kahraman ve Karataş, “Menfaatlerin Tazmini Meselesi,” 43-70.

6 Mezkur istisnaların Hanefi hukuk doktrininin bir parçası haline gelme süreci şu kaynaklar üzerinden izlenebilir: Ebu Bekir Muhammed b. İbrahim Hasîrî, *el-Hâvi fi’l-fetâvâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa Kol., nr. 402, vr. 48^{a-b}, 133^b; Ebü’l-Feth Abdürreşid b. Ebu Hanife Velvâlicî, *el-Fetâvâ’l-Velvâliciyye*, haz. Mikdad b. Musa Feryuvi (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, 2003), 3: 98, 343; Burhanüddin (Burhanüşşeria) Mahmud b. Ahmed Buhari İbn Mâze, *el-Muhîtu’l-Burhânî fi’l-fıkhun-Nu’mânî* (Beyrut, 2004), 6: 142, 148; 7: 435-36, 460, 653; Ebü’l-Mehasin Fahreddin Hasan b. Mansur Kadıhan, *Fetâvâ Kâdihân*, haz. Sâlim Mustafa Bedrî (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, 2009), 2: 196, 208, 296. Bu ve diğer kaynaklar üzerinden konuya ilişkin yapılan bir inceleme için bkz. Kamil Yelek, “Gasp ve İtlaf Bağlamında Hanefî Sorumluluk Hukuku” (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019), 162-67.

sadece üç istisna getirdiğini ileri sürmektedir. Ayrıca Ayoub, müteahhir Hanefi hukuk geleneğinin “menfaatlerin tazmin edilmezliği” prensibinin Gânim b. Muhammed Bağdadi (ö. 1032/1623 [?]) ile İbn Abidin (ö. 1252/1836) tarafından revize edildiğini ve bu yeni görüşün *Mecelle*'ye bu şekilde girdiğini iddia eder (ss. 147-48). Ancak bu değişimin Bağdadi ve İbn Abidin'le birlikte ortaya çıktığı iddiası da doğru olamaz. Çünkü zikri geçen istisnalar bu iki isimden asırlar önce zaten Hanefi hukuk doktrininin bir parçası haline gelmişti.⁷

Burada şu hususu belirtmek gerekir ki, Ayoub'un “menfaatlerin tazmini” problemini incelerken yaptığı bu tashihe muhtaç tespitleri, müteahhir Hanefi hukuk geleneğinin “örf,” “zaruret” ve “zamanın değişmesi” gibi argümanları kullanarak ya da doğrudan “emr-i sultânî”ye atıfta bulunarak mezhebin birtakım kurucu görüşlerini değiştirdiğine ilişkin iddiasına zarar vermemektedir. Zira çalışmada mezkur iddiayı destekleyen ve onun doğruluğuna dair güçlü bir kanaat oluşturan yeterli sayıda örnek zikredilmektedir (ss. 39-47, 72-93, 103-27).

Çalışmada göze çarpan diğer bir hata ise “kira geliri elde etmek üzere hazırlanmış mülk” anlamına gelen ve Hanefi hukuk literatürde “menfaatlerin tazmin edilmezliği” prensibinin bir istisnası olarak zikredilen *mu'add li'l-istiğlâl* teriminin “*mu'add li'l-istikhdâm*” şeklinde (s. 147, 148) kullanılmış olmasıdır. İki ifade arasında anlamca uyumsuzluk bulunduğu gibi, literatürde söz konusu prensip bağlamında böyle bir tabir kullanılmamaktadır.⁸ Ayrıca “haksız fiil” anlamına gelen “te'addî” kelimesi çalışmada hatalı olarak “ta'dî” şeklinde yazılmıştır (s. 145, 148). Son olarak yazarın aktarımına göre İbn Abidin'in oğlu Alaüddin Muhammed (ö. 1306/1889), *Reddü'l-muhtâr* üzerine kaleme aldığı tekmiyesinin⁹ girişinde babasının Haskefi'nin *el-Menâr*'ı üzerine bir şerh yazdığını söyler (s. 115). Bu aktarım da hatalıdır. Zira muhtasar bir Hanefi fıkıh usulü kitabı olan *el-Menâr* Haskefi'ye değil, Ebü'l-Berekât Neseî'ye (ö. 710/1310) aittir. Haskefi *el-Menâr*'ı *İfâdatü'l-envâr* adlı eserinde şerh etmiş, İbn Abidin de bu şerh üzerine *Nesemâtü'l-ehhâr* adında bir haşiye yazmıştır.

Bütün bu hususlara rağmen, müteahhir Hanefi hukuk geleneğinin erken modern Osmanlı İmparatorluğunda siyasi otorite ile hukuk düzeni arasındaki ilişkiyi nasıl okuduğu sorusunu cevaplayan *Law, Empire and the*

7 Ayrıntılı bilgi için bkz. Yelek, “Gasp ve İtlaf Bağlamında Hanefî Sorumluluk Hukuku,” 162-67.

8 Bu terim *Mecelle*'nin ilgili maddesinde de yine “*mu'add li'l-istiğlâl*” şeklinde geçer (bkz. madde 596).

9 Muhammed Alaüddin Efendi, *Kurretü uyûni'l-ahyâr: Tekmiletü Reddi'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, haz. Adil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavvaz (Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003), 11: 16.

Sultan, kurgusu, söz konusu problemi ele alma biçimi ve kaynak kullanımından oldukça başarılıdır. Literatürde yaygın bir biçimde dillendirilen, şeriatın modern öncesi dönemde “hukukçuların hukuku” olduğuna ilişkin iddiayı erken modern Osmanlı İmparatorluğu açısından yanıtlaması, bu dönemde sultanın iradesinin ulema tarafından bağlayıcı bir hukuki norm kaynağı olarak algılandığını göstermesi ve ayrıca *Mecelle*'nin müteahhir Hanefi hukuk geleneğinin XIX. yüzyıldaki doktrinel gelişiminin bir parçası olduğunu iddia etmesi, çalışmanın özgün yönünü oluşturur. Sahip olduğu bu özellikler, onu gerek İslam hukuku araştırmacıları ve gerekse Osmanlı hukuk tarihçileri için vazgeçilmez bir başvuru kaynağı yapmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aydın, M. Akif. “İslâm Hukukunda Gasp.” *İslâm Tetkikleri Dergisi* 9 (1995): 163-220.
- Ayoub, Samy A. *Law, Empire and the Sultan: Ottoman Imperial Authority and Late Hanafi Jurisprudence*. New York: Oxford University Press, 2020.
- Hasîrî, Ebu Bekir Muhammed b. İbrahim. *el-Hâvî fi'l-fetâvâ*. Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa Kol., nr. 402.
- İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer Hüseyinî Dimaşkî. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Haz. Adil Ahmed Abdülmevcud – Ali Muhammed Muavvaz, Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003.
- İbn Mâze, Burhanüddin (Burhanüşşeria) Mahmûd b. Ahmed Buhari. *El-Muhîtu'l-Burhânî fi'l-fikhin-Nu'mânî*. Beyrut, 2004.
- İbnü Emiru Hac, Ebu Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Muhammed Halebî. *Et-Takrîr ve't-tahbîr*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1983.
- Kadıhan, Ebü'l-Mehasin Fahreddin Hasan b. Mansur. *Fetâvâ Kâdîhân*. Haz. Sâlim Mustafa Bedrî, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2009.
- Kahraman, Abdullah ve Nizamettin Karataş. “İbn Hümam'ın Mezhebine Muhalif Bir Görüşü: Menfaatlerin Tazmini Meselesi.” *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 1 (2017): 43-70.
- Muhammed Alaüddin Efendi. *Kurretü uyûni'l-ahyâr: Tekmiletü Reddi'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Haz. Adil Ahmed Abdülmevcud – Ali Muhammed Muavvaz, (Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003).
- Velvâlicî, Ebü'l-Feth Abdürreşid b. Ebu Hanife. *El-Fetâva'l-Velvâlicîyye*. Haz. Mikdad b. Musa Feryuvi, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2003.
- Yelek, Kamil. “Gasp ve İtlaf Bağlamında Hanefî Sorumluluk Hukuku.” Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019.